

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

MEGJEGYZÉSEK AZ 1596-OS SZULTÁNI HADJÁRAT MAGYARORSZÁGI ÚTVONALÁHOZ

Az 1596. évi török hadjárat több szempontból is figyelemre méltó. Bár Szulejmán szultán hétszer is megfordult Magyarországon, utódai közül csak két szultán vállalkozott arra, hogy hadat vezessen a távoli hadszíntérre (III. Mehmed 1596-ban és II. Musztafa 1695–1697 között). Azért is kiemelkedő fontosságú az 1596-os hadjárat, mert Mohács után 70 évvel újabb nagy csatában sikerült az oszmánoknak európai ellenféllel szemben felülkerekedni. Mezőkeresztes az utolsó jelentős ütközet volt Magyarországon, amelyet a törökök nyertek.

Az 1596-os szultáni hadjárat a „tizenötéves” vagy „hosszú háború” (1593–1606) keretein belül zajlott. Az 1593-ban kitört közép-kelet-európai háború jelentőségében vetekedett a vele párhuzamosan folyó, bár korábban meginduló nyugat-európai küzdelemmel. Itt a Spanyol Birodalom harcolt hegemoniája megtartásáért a felkelt németalföldi tartományok, illetve a felkelőket támogató Anglia és Franciaország ellen. A spanyolelles koalíció igyekezett megakadályozni a Habsburg–Oszmán háború kitörését, mert török támogatásra számított a Mediterráneumban, a Porta azonban kerülte a nyílt összeütközést II. Fülöppel és inkább a Rudolf német–római császár és magyar király elleni szárazföldi háborút vállalta. A tizenötéves háború menete sajátosan alakult. 1593-ban egyik fél sem ért el jelentősebb eredményt, de 1594-ben a háborút kierőszakoló Szinán nagyvezír Győr elfoglalásával immár Bécsset veszélyeztette. A következő év a törökellenes koalíció, a Keresztény Liga sikerét (Gyurgyevo, Esztergom) hozta, mivel oldalán kapcsolódott be a harcokba az Oszmán Birodalomtól elszakadó Erdély, Havasalföld és Moldva. A kétfrontos háborúban elszenvedett vereségek miatt Szinán pasa rávette az 1595-ben hatalomra került III. Mehmedet, hogy kövesse a „szulejmáni példát”¹ és személyesen vezesse seregét a magyar hadszíntérre.

Tanulmányunkban az oszmán csapatok *magyarországi útvonalát, felvonulását* vesszük vizsgálat alá. Felhasznált forrásaink ugyan nem itineráriumok, de hasznosítható adatok szerepelnek bennük. A szulejmáni naplókhoz hasonló mű hiányában egyelőre meg kell elégednünk a kortárs Pecsevi és a korabeli krónikákat felhasználó Kjátib Cselebi történeti munkáival.² A török tudósításokat ellenőrizni is tudjuk, mivel a szultáni csapatokkal tartottak európai „megfigyelők” is. Edward Barton portai angol követ a szultán óhajára követte III. Mehmedet a hadjáratba. Barton abban reménykedett, hogy végre sikerül békét teremteni a két fél között. Feltehetően tőle származott az az ötlet is, hogy a szultán engedje szabadon az 1593 nyaratól a Héttoronyban (illetve Budán) raboskodó császári követségi személyzetet.³

¹ Szulejmán szultán idealizálására I. Tóth S. L.: A szulejmáni „ideálkép” formálódása a 15 éves háború időszakában. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Szeged 1990. (sajtó alatt).

² Török történetírók III. 1566–1659. Török–magyar történelmi emlékek. II. osztály: írók. Ford. KARÁCSON I., sajtó alá rendezte SZEKFI Gy. Bp. 1916. (továbbiakban: TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK III.).

³ Barton békeközvetítésére ld. FODOR V.: Angol tudósítás Eger ostromáról és a mezőkeresztesi csatáról. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban: HK) 1988. 555; Tóth S. L.: Megjegyzések az 1596-os török hadjáratról szóló angol tudósításhoz. HK 1989. 555–558.

Barton levelekben számolt be tapasztalatairól,⁴ s útját megörökítette titkára, Thomas Glover is.⁵ „Itineráriumként” használhatjuk a fentiekben kívül az angol követtel tartó keresztény foglyok, a császári követség tagjainak leírásait is. A fiatal Mitrovicei Vratislav Vencel emlékiratban számolt be törökországi „élményeiről” és kiszabadulása körülményeiről, rabtársainak tudósítását pedig Fugger-újságlevél adta közre.⁶ Három különböző nézőpontból is megvilágíthatjuk tehát az oszmán had magyarországi útját. Egy kiegészítő adatsor is idevehető; Habsburg részről érthető módon figyelemmel kísérték a török sereg haladását, ezek az értesülések tükröződnek a kortárs magyar történeti munkákban (Istvánffy, Illésházy, Baranyai Decsi) és emlékiratokban (Isolano) is.⁷

A későn, június 20-án elinduló szultáni sereg augusztus 9-én ért Isztambulból Belgrádhhoz. A kb. 900 km-es távolságot 81 nap alatt tették meg a csapatok, ami átlagosan napi 11 km-es menetsebességet jelent. Barton a kíséretében levő foglyokkal pár nappal később, augusztus 13-án érkezett ide. A török sereg — akár más esetekben is — a városon kívül, a mezőn táborozott, fél mérföldnyire Belgrádtól. Belgrád a hosszú háborúban a legfontosabb oszmán bázissá vált, ahol a Királyi Magyarország ellen vonuló török csapatok rendszerint hosszabb időt töltöttek, esetenként a fővezér itt is telet. Jelentős mennyiségű élelmet, hadfelszerelést halmoztak itt fel, illetve szállítottak ide, amelyet aztán rendszerint a Dunán keresztül Budára küldtek.⁸ Vratislav 1591 októberében is látta a várost. Megfigyelése szerint a vár erős és számtalan ágyúval rendelkezik. A város és az előváros együttesen népes települést alkotott, de Vratislav csak kevés említésre méltó látnivalóról számolt be (pl. kereskedők háza).⁹

Az oszmán had belgrádi táborozását Vratislav közel két hétre tette. Ezt részint a hadjárat további megszervezésével kapcsolatos teendőkkel magyarázhatjuk. Bevárták a lépcsőzetesen beérkező csapatokat és szemlét is tartottak, továbbá kiosztották a katonáknak az élelmet. Itt ítélték a szultán a korábbi kudarcokért bűnbaknak megtett személyek (Szinánpasazáde Mehmed, Ali) felett (később azonban rehabilitálták őket). Vratislav alapján feltehetjük, hogy a tatárok egy része is itt csatlakozott a szultáni táborhoz. Bár a császári követség szabadon bocsátását már Isztambulban eldöntötték, itt újból elővették e kérdést. Ibrahim nagyvezír magához hívatta az angol követet — Glover 17-ére, a Fugger-Zeitung 14-ére datálta

⁴ Barton Lord Burghley-hez küldött leveleire ld. KROPF L.: Eger-vár eleste és a keresztési csata 1596-ban. Századok 1895. 397—421.

⁵ Glover tudósítására és 2 Barton-levele (Sandersonhoz és Sandyshez) ld. Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes. Vol. VIII. Glasgow 1905. 314—320 (továbbiakban: Hakluytus); magyar fordítására l. FODOR V., HK 1988. 556—562.

⁶ Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai. Ford. NAGY J. (továbbiakban: VRATISLAV); a vonatkozó Fugger Zeitung-ot ld. The Fugger News-letters. Ed. by VICTOR VON KLARWILL. London 1924. (továbbiakban: KLARWILL) I. 200—202. — Megjegyzendő, hogy a források eltérnek a kiszabadított foglyok számát illetően, erre már KROPF L. (Századok 1895 403. 2. jz.) is utalt. VRATISLAV (194, 240, 248), Glover és Barton (HAKLUYTUS 304, 315) tudósításai alapján 22 (esetleg 23) fő szabadult a Héttoronyból, ötöt pedig Budáról engedtek szabadon, azaz összesen 27 (28) főt.

⁷ ISTVÁNFY MIKLÓS: Magyarország története 1490—1606. Ford. VIDOVICH GY. 1—2. Debrecen 1867—1868 (továbbiakban: ISTVÁNFY); Gr. Illésházy István följegyzései 1592—1603. Közli KAZINCZY G. Pest 1863 (továbbiakban: ILLÉSHÁZY); Baranyai Decsi János magyar históriája (1592—1598). Ford. KULCSÁR P. Bp. 1982 (továbbiakban: BARANYAI DECSI); BENDA K.: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról. 1594—1602. HK 1983. 651—681 (továbbiakban: ISOLANO)

⁸ Belgrád bázissá válására ld. TÓTH S. L.: A török haditevékenység akciórádiusza a 15 éves háborúban. HK 1985. 770, 773.

⁹ VRATISLAV 37—39.

— és a foglyokat és újfent ígéretet tett elengedésükre. A nagyvezír feltétele az volt, hogy otthon be kell számolniuk a szultán haderejéről és ezt elősegítendő körbevezette őket a táborban. Vratislav szerint a törökök ötször százezer főre becsülték seregüket, de háromszázezernél több aligha lehetett a cselédséggel együtt. Barton követ 600 ezer főt, illetve 1 milliót is említett leveleiben.¹⁰

Egyes források szerint a hadjárat további menetét, célját is Belgrádnál döntötték el. Van ugyan olyan feltevés is, amely szerint már Isztambulban elhatározták, hogy Eger elfoglalására vonulnak, ez azonban nem kellőképpen bizonyított.¹¹ A források alapján inkább úgy tűnik, hogy a szultán serege nagyobb részével Bécs ellen akart vonulni, míg egy kisebb had Haszán ruméliai beglerbég vezetésével Erdélyre támadt volna.¹² A hosszú belgrádi táborozás alatt (kb. augusztus 9–20. között) mindenesetre újra felmerülhetett a hadjárat céljának kérdése. Kjátib Cselebi egy korabeli munkára hivatkozva haditanácsot említ Belgrádban, ahol elvetették az Erdély elleni akció tervét. Ugyanakkor hírt kaptak arról, hogy az ellenség megtámadta Hatvan várát, ezért a diván úgy döntött, hogy oda kell menni és a közelében levő Egert elfoglalni. Isolano szerint is Belgrádnál kapta a hírt a szultán Hatvan ostromáról.¹³ Mivel Hatvant augusztus 15-én kezdte el vívni Miksa főherceg serege — s szeptember 3-án adták fel védői —, erről tudomást szerezhetett a török hadvezetés a belgrádi táborozás vége felé. Mivel más források Szalánkemént jelölik meg a haditanács színhelyéül, lehetséges az is, hogy bár a Hatvan ostromáról szóló hír még Belgrádnál érte a szultánt, de a diván csak az utóbbi állomáshelynél döntött új hadicél mellett.

Az oszmán csapatok átkelése a Szerémségbe több napot vett igénybe. A Fugger Zeitung augusztus 20-ára tette a szultán elindulását Belgrádból, míg Kjátib Cselebi szerint augusztus 22-én mentek át a Száva hídján. Glover azt állítja, hogy a 45 nagy hajóra épített hídon a hadsereg nyolc napon keresztül vonult. Szerinte a szultán és az angol követ 23-án ment át a hídon. Az adatok alapján augusztus 20–23. közé tehetjük a szávai átkelést.¹⁴

A következő jelentős, névszerint szereplő állomás *Szalánkemén* volt. A helységet ugyan nem említi sem a Fugger Zeitung, sem pedig Vratislav, de szerepel a török történetíróknál és Glovernél is. Utóbbi alapján *augusztus 24-ére* tehetjük a megérkezést. Glover azt írja, hogy a sátrakat a Dunához közel ütték fel. Szalánkemén és az előző állomáshely távolságát kilenc mérföldre becsülte. Az 1591 októberében itt megforduló Vratislav azt írta a településről, hogy „magas dombon fekszik, mállott falain, romba dőlt oszlopain, meg néhány ódon tornyán kívül, melyet az eső még ki nem kezdett, egyéb nem maradt belőle. A lerombolt vár körül a várost fal övezi, és sok torony ékesíti, némelyikük már omladozik, minthogy a törökök megjavításukat nem engedélyezik.”¹⁵ Szalánkeménnél került sor — bizonnyal aznap, mert másnap a sereg már továbbvonult — a hadjárat célját végérvényesen eldöntő haditanácsra. A dívánon két javaslat merült föl. Dzsigalazáde Szinán pasa Komárom elfoglalását vetette föl, míg a többi pasa Eger

¹⁰ VRATISLAV 238–240; HAKLUYTUS 307–308; FODOR V. HK 1988. 556; KLARWILL 201; KROFF L. Századok 1895. 404.

¹¹ E nézetre ld. BABINGER, F. in: Enzyklopaedia des Islam. Band IV. Leiden–Leipzig 1931. 464–465; FODOR V. HK 1988. 554–555; megkérdőjelezésre ld. TÓTH S. L. HK 1989. 552–553.

¹² KROFF L. Századok 1895. 400–401; TÓTH S. L. HK 1989. 553–554.

¹³ Török történetírók III. 247; ISOLANO 659.

¹⁴ KLARWILL 200; TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK III. 247; HAKLUYTUS 308; FODOR V., HK 1988. 557.

¹⁵ TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK III. 129, 247; HAKLUYTUS 309; FODOR V. HK 1988. 558; az idézetre ld.

VRATISLAV 36–37.

megszállását indítványozta. A szultán az utóbbi tanácsot fogadta el, amiben a bányavidék megszerzésén, Eger „hírnevén” és jelentőségén, a Királyi Magyarország és Erdély „elvágasán” kívül, sőt tán e szempontoknál is sokkal súlyosabban esett latba az a körülmény, hogy az ellenség főereje az Egerhez közeli Hatvant ostromolta.¹⁶ Szalánkeménnél több intézkedést is foganatosítottak. Egyrészt Dzsáfer pasát a vele levő csapatokkal együtt Temesvárról Szegedre rendelték, s parancsot kapott arra is, hogy sajkáit a hadifelszerelésekkel a Tisza folyón Szolnokhoz küldje. A janicsárokat Péterváradra indították, hogy ott átkelésre alkalmas hidat állítsanak fel. A híd építéséhez szükséges száz darab híddereglye Eszékről érkezett. Valószínű, hogy korábban — mikor még a Bécs elleni hadjáratra gondolt a török hadvezetés — a hagyományos dunai átkelőhelyhez irányították a hídépítéshez szükséges hajókat. A kevésbé jól tájékozott Baranyai Decsi János úgy tudta, hogy Eszéknél kelt át a török sereg, s úgy ment Szegedre.¹⁷ Forrásaink azonban arról tanúskodnak, hogy legkésőbb Szalánkeménnél egy új útvonal (Pétervárad, Szeged, Szolnok) és egy új hadicél (Eger) mellett döntött a török hadvezetés.

A következő állomás a még 1526-ban török kézre került *Pétervárad* volt. Vratislav 1591 októberi átutazása során azt látta, hogy „a dombra épített várát magas fal veszi körül és a vár alatt tiszta városka terül el.”¹⁸ Glover megemlíti, hogy Szalánkemén elhagyása után délelőtt tíz órakor értek egy helyhez, ami hét mérföldre volt az előző állomáshelytől és közel esett a Duna másik oldalához. Péterváraddal való azonosítását megerősíti Kjátib Cselebi tudósítása, aki szerint a janicsárok már augusztus 24-én megjelentek itt. Három napba telt a híd felállítás, a negyedik napon átvonultak a janicsárok, két nap múlva pedig a szultán a többi katonasággal. Kjátib alapján feltehetően hat napot töltöttek Péterváradnál a török csapatok, kb. *augusztus 24–25-étől augusztus 30-áig*. Utóbbi dátumot említi a *Fugger Zeitung* is, amely szerint ekkor éjszakáztak itt. Glover szerint csak szeptember 4-én távoztak innen, okkal feltételezhető azonban, hogy szeptember elejére már átkeltek az oszmán csapatok a Duna túloldalára. A többnapos pétervárad-i táborozás idején adták ki azt a szigorú szultáni parancsot, amely halálbüntetés terhe alatt tiltotta a rablást. Glover szerint a domboldal szőlőkkel volt tele, s a szőlőt szedő és pusztító katonák ellen panaszt tettek, ez indokolta, hogy példát statuáljanak és parancsot adjanak ki. Barton titkárának tudósítása közvetve tükrözi a *gazdag szerémségi szőlő- és borkultúrát*.

Pétervárad elhagyása, a Dunán való átkelés után került sor egy nagy *seregszemlére*. Az időpont a *Fugger Zeitung* szerint szeptember 1-je volt, Glover alapján szeptember 4-ére gondolhatunk. Az előbbi időpontot látjuk valószínűbbnek. A helyszínt pontosan nem ismerjük, csak az biztos, hogy a Dunától keletre levő sík, lapályos területen rendezték meg a mustrát, amelyen a szultán is megjelent. Vratislav szerint hadgyakorlatot tartottak; a sereget két részre osztották, csatarendbe álltak és a „török” sereg a keresztényeket jelképező seregrészt bekerítette és megfutamtította. Utóbbi mozzanat arról tanúskodhat, hogy az oszmán hadvezetés csatára is számított.²⁰

¹⁶ Eger ostromának indokaira összefoglalóan ld. TÓTH S. L. HK 1989. 552, 554; ld. még SUGÁR I.: Az egeri vár eleste 1596-ban. HK 1981. 13–14.

¹⁷ KLARWILL 201; TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK III. 248; BARANYAI DECSI 325.

¹⁸ VRATISLAV 36.

¹⁹ TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK III. 248; HAKLUYTUS 309; FODOR V. HK 1988. 558; KLARWILL. 201.

²⁰ KLARWILL 201; HAKLUYTUS 310; FODOR V. HK 1988. 558; VRATISLAV 240–241.

A következő jelentős és ismert állomáshely *Szeged* volt, amelyet a *Fugger Zeitung* várral rendelkező kereskedelmi központnak nevezett. Természetesen Pétervárad és Szeged között többször is megálltak az oszmán csapatok, több nap alatt tették meg a kb. 110–120 km-re tehető útszakaszt. Pecsevi és Kjátib Cselebi egybehangzóan azt állítják, hogy az átkelés utáni ötödik állomáshely volt a Tisza-parti város. Kjátib „belső” kronológiája alapján kb. szeptember 4–5-ére gondolhatunk. A *Fugger Zeitung* szerint szeptember 6-án ért Szegedre a szultán. Mivel az utóbbi forrás szeptember 1-jére tette a seregszemlét, attól valóban öt napra — a török történetírók által említett öt állomásnyira — történt a Szeged síkságára való megérkezés. Más források is a *szeptember 6.* körüli időpont mellett tanúskodnak. Isolano szerint „három napra rá, hogy a helyet (ti. Hatvant — T. S. L.) bevettük, hírt kaptunk, hogy a szultán megérkezett Szegedre.”²¹ Mivel Hatvan szeptember 3-án esett el, szeptember 6-ára tehető az esemény.²² Vratislavhoz hasonlóan Glover sem említi Szeged nevét. Az angol titkár szerint még a seregszemle napján, szeptember 4-én egy „lerombolt városhoz közel, amelyben nem lakott senki, ezért nevét nem kérdeztük”, s amely „húsz mérföldnyire (tizenkét mérföldre? — T. S. L.)” volt „attól a helytől, ahonnan jöttünk”, „felállítottuk sátrinkat”.²³ Korábban e „névtelen”, elpusztult vagy ideiglenesen elnéptelenedett városban Szegedet gyanítottuk a szeptember 4-ei időpont, s a viszonylag nagy megtett út miatt.²⁴ Glovernél kevés magyarországi helynév (Belgrád, Szalánkemén, Eger) és időpont szerepel, így e forrás alapján nem dönthetünk a kérdésben. Bizonyos szempontok az azonosítás ellen szólnak. Az oszmán sereg minden alkalommal a lakott településtől távolabb, a mezőn vert tábort, így megjelenése nem járt feltétlenül a lakosság elmenekülésével. Ugyanakkor a török hadvezetés bizonyosan ügyelt a városra, hiszen az egyrészt szandzsákszékhely, másrészt a hadjáratútvonal egyik fontos támaszpontja, bázisa is volt. A pétervárad-i parancs is jelzi, hogy az oszmán vezetés igyekezett féken tartani a katonaságot. Valószínű, hogy Glover „névtelen” városa más, korábban vagy a 15 éves háború során elpusztult település volt.

A többnapos szegedi táborozásról említést tett Istvánffy, Illésházy és Baranyai Decsi János is.²⁵ A *Fugger Zeitung* szerint *szeptember 6. és 9.* között állomásozott a szegedi mezőn a török had. A négy napra nyúló táborozást egyrészt azzal magyarázhatjuk, hogy az öt nap alatt megtett kb. 110–120 km-es út (napi 22–24 km) elfárasztotta a csapatokat. Másrészt azzal is indokolhatjuk ezt, hogy be kellett várni Haszán ruméliai pasa csapatait és a vele együtt hajókon megérkező hadfelszerelést. Segélykérő követek is jöttek Hatvanból a szultánhoz, aki Dzsizalazáde Szinán pasát küldte a vár felmentésére és mellé rendelte Dzsáfer, s Házer pasákat is. A *Fugger Zeitung* és Istvánffy szerint Hatvan elestének híre is Szegeden érte a török uralkodót. Ezzel ellentétben a török történetírók felmentő sereg elküldéséről számolnak be. Az ellentmondás úgy oldható fel, ha feltesszük, hogy előbb jöttek a segélykérő követek és csak a szegedi táborozás végén kapta a hírt III. Mehmed Hatvan kapitulációjáról. Ekkor visszahívta Dzsizalazádét, illetőleg visszavonta azt

²¹ TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK III. 129, 248; KLARWILL, 201; ISOLANO, 660.

²² GÖMÖRY G.: Hatvan ostroma és bevétele, 1596. HK 1894. 251.

²³ FODOR V., HK 1988. 558. Nála 20 mérföld szerepel, míg HAKLUYTUS-nál (310) 12 mérföld. Vagy a fordításba, vagy a kiadásba csúszott hiba.

²⁴ TÓTH S. L. HK 1989. 555; augusztus végére tette Szeged elérését MAROSI E., ld. Magyarország hadtörténete I. Szerk. BORUS J. Bp. 1984. 216; szeptember 2-ára BÁNLAKY J.: A magyar nemzet hadtörténelme. 14. rész. Bp. 1940. 255.

²⁵ ISTVÁNFY 768–769; ILLÉSHÁZY 29–30; BARANYAI DECSI 325.

a parancsot, amely az újonnan beérkezett Haszánt is a felmentő hadhoz való csatlakozásra szólította fel.²⁶

Kisebb *zsoldoslázadás* is kitört a török táborban. Ennek ideje és helye bizonytalan. A török történetírók alapján szeptember 11. körüli időpontra gondolhatunk, s az is valószínű, hogy vagy még Szegeden vagy Szeged és Szolnok között történt az esemény. A török tudósítások szerint a „hadosztályok népei” — a portai zsoldos alakulatok — megrohanták Ibrahim defterdár sátrát zsoldkövetelés ürügyén. Ibrahimot erre leváltották, az utódjául kinevezett Ali (az egyik „belgrádi bűnbak”!) pedig mindenkinek ezer akcsét adott. A Fugger Zeitung szerint Szolnoknál került sor zsoldosztásra — mozgolódásról nem tesz említést — s ennek időpontjául szeptember 15-ét jelöli meg.²⁷

A szultáni csapatok Szegedről valószínűleg szeptember 10-én vonultak tovább a „húsz magyar mérföldre”²⁸ levő Szolnok irányába. Kjátib Cselebi szerint egy-két, Pecsevi szerint néhány állomás (konak) megtétele után jutottak Szolnok váráig. A kb. 90–100 km-es utat a török had legfeljebb öt nap alatt tehetette meg. A Fugger Zeitung szerint a 10-én induló szultán már 12-én itt ütötte volna fel sátrát. Aligha hihető azonban, hogy az óriási szultáni sereg három nap alatt odaért volna, legfeljebb a hamarabb elinduló előhadról (Dzsigalazáde) tételezhetjük azt fel, hogy már 12-én Szolnoknál volt. Valószínűbb az, hogy csak 14-én vagy 15-én ért a szultán Szolnok közelébe. Erre utalhat az is, hogy a Fugger Zeitung szerint 15-én adta ki III. Mehmed azt a parancsot, hogy keresztény gyermekeket írjanak össze, mert janicsárookra van szüksége. A kétnapos zsoldosztás is ekkor zajlott.²⁹

A *szolnoki* állomáshelyen is több napig időzött a török had. A török történetírók két, Vratislav három napra tette a táborozást. Bár a Fugger Zeitung szerint szeptember 12. és 16. között állomásoztak itt a csapatok, valószínű, hogy csak szeptember 14. vagy csak 15–16-án táborozott a szultán Szolnoknál. A csapatoknak ezúttal is pihenőre volt szükségük a többnapos menetelés után. Időt vett igénybe az is, hogy itt rakták ki a Tiszán át hajókon szállított hadfelszerelést és kocsikra tették át, hogy Eger alá vihessék. Szolnoknál csatlakozott a szultánhoz az előre küldött Dzsigalazáde, valamint itt érkezett meg a tatár kán öccse, Feth Giráj is seregével. A török tábor nagy része csak itt értesült Hatvan elestéről és védői kegyetlen lemészárlásáról. A kitörő felháborodás miatt a keresztény foglyok veszélybe kerültek, a nagyvezír alig tudta megvédeni őket. Mikor a török had megindult Eger alá — a Fugger Zeitung alapján *ezt szeptember 17-ére* tehetjük —, a császári követségi személyzetet is útnak indította Barton követ Buda felé.³⁰

A szultáni sereg — immár elmozdulva a Tisza folyó mellől — szeptember 20–21-én ért Eger várához, amelyet háromhetes ostrom után megadásra kényszerített. Október 12-én kapitulált Eger, 13-án vonultak ki védői, akik nagy részét — a hatvani vérengzés megbosszulásául — levágták, illetve foglyul ejtették. Ezután nyolc napig a megromlódott várat állították helyre a török katonák. A hadjárat epilógusát pedig a mezőkeresztesi csata jelentette, amelyben csak váratlan fordulat révén sikerült felülkerekedni a szultáni hadnak az egyesült császári—erdélyi sereggel szemben (október 26.). A csata után az oszmán csapatok még három napig az összecsapás színhelyén maradtak — az újonnan kinevezett nagyvezír, Dzsigala-

²⁶ KLARWILL 201; TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK III. 129–130, 247–248; ISTVÁNFY 769.

²⁷ KLARWILL 201; TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK III. 130, 249.

²⁸ ISTVÁNFY 768. — a magyar mérföld 600 lépés, azaz kb. 4 és fél km, azaz ez kb. 90 km-nek felel meg.

²⁹ KLARWILL 201; TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK III. 130, 248.

³⁰ TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK III. 130, 248; VRATISLAV 241–242; KLARWILL 201.

záde pasa szemlét rendelt el és büntetéseket szabott ki —, majd visszafelé indultak. Ugyanazon az útvonalon haladtak, november első felében újra érintették Szolnokot és Szegedet, majd átkeltek a Szerémségbe. A szultán ezúttal a hajóutat választotta — Szolnoktól Titelig a Tiszán, majd Péterváradtól a Dunán utazott —, s csak Belgrádtól vonult újra csapataival. December 22-én ért Isztambulba III. Mehmed egy kimerítő hadjárat után, amely végül is győzelmeket hozott.³¹

Az 1596-os hadjárat szokatlan, ki nem taposott útvonalon haladt. *Első ízben* került sor arra, hogy a kipróbált dunai útvonal helyett a *Tiszára támaszkodva* nyomuljon előre az oszmán had. *Bár a Tisza-vonal és annak két kulcsfontosságú erődje, Szeged (1543) és Szolnok (1552) régóta török kézen volt,* mégis némi kockázatot jelentett, hogy eddig alig használt útvonalon kellett megszervezni egy minden eddiginél nagyobb szultáni sereg élelem- és utánpótlás-ellátását.³² A későn elinduló szultáni hadnak azonban nem volt reális esélye arra, hogy Bécsset bevegye, vagy csak akár elérje, így a török hadvezetésben Szalánkemén idején már csak a siker reményében ostromolható Komárom vagy Eger megtámadása merült fel. Mivel Eger mellett döntöttek, így vállalni kellett az új útvonallal együttjáró kockázatot is. Egészében véve az oszmán vezetés jól szervezte meg a hadjáratot, nehézségek csak október vége felé, a mezőkeresztesi csata idején mutatkoztak, amikor a török tábor egyes hírek szerint éhezett.³³ A felvonulás tempója sem mondható igazán lassúnak, hiszen az oszmán csapatok Pétervárad és Szeged, illetve Szeged és Szolnok között naponta átlagosan 20 km-t megtettek. Rendszerint kora reggeltől délig, esetleg kora délutánig vonultak, ezután pedig pihenőt tartottak. Időnként azonban hosszabb, többnapos állomásokat is be kellett iktatni a csapatok, illetve a hadfelszerelés bevétele (Szeged, Szolnok), illetve folyami átkelések (Belgrád, Pétervárad) miatt. Így is egy hónap alatt Belgrádtól Egerig jutott az oszmán had. A visszavonulás érthető módon gyorsabb tempóban ment, 54 nap alatt ért a szultán Isztambulba Eger alól, míg a felvonulás során három hónapot vett igénybe az ideérkezés.

A török sereg magyarországi vonulásáról készült tudósítások, „itineráriumok” arról tanúskodnak, hogy többnyire gyéren lakott, „puszta” vidéken keresztül haladtak az oszmán csapatok. Különösen elgondolkoztató Glover leírása e szempontból, aki a Szerémségben még az élet, a termelőmunka bizonyos jeleit fedezi fel, viszont a Dunától keletre teljesen lepusztult vidéket ír le. Megjegyzése szerint „egész úton sok vár- és városmaradványt láttunk, amelyet e háború során, régebben vagy mostanában pusztítottak el és romboltak le.”³⁴ Igaz ugyan, hogy Glover és társai útja csak egy keskeny út mentén — a Tisza közelében — szelte át a hódoltság egy részét, mégis több lakott települést (Szer, Csongrád, Várkony stb.) érinteniük kellett volna. Glover megfigyelése is alátámasztja azt, hogy a 15 éves háború után a lakott települések száma jelentősen csökkent; a budai szandzsákkal nagyjából egybeeső Pest—Pilis—Solt vármegyékben 1/3-ra esett például.³⁵ A települések elnéptelenedését nem annyira a hadjáratok okozták, hiszen a

³¹ Eger ostromára ld. SUGÁR I. HK 1981. 11–42; a mezőkeresztesi csatára ld. TÓTH S. L.: A mezőkeresztesi csata története (1596. október 26.) HK 1983. 553–573; a visszaútra ld. ISTVÁNFY 780; HAKLUYTUS, 319; FODOR V. HK 1988. 562.

³² Az élelemellátás megszervezésére a 15 éves háború alatt ld. FINKEL, C.: The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. Wien 1988. főleg 154–160.

³³ L. TÓTH S. L. HK 1983. 560.

³⁴ HAKLUYTUS 310; FODOR V. HK 1988. 558.

³⁵ SZAKÁLY F.: Mi veszett Mohács után? (A magyarországi török uralom mérlege.) Valóság 1988. 3. 39–51.

hadműveletek döntő többségükben az Észak-Dunántúlon folytak. Miksa főherceg ugyan 1595 október végén megkísérelte Szolnok bevételét, majd ennek sikertelensége után néhány kisebb tiszántúli erődöt elfoglalt, de a Duna–Tisza közti régió pusztulásában más tényezők játszottak szerepet. Ezek sorában megemlíthetjük az 1552-es „szegedi veszedelmet”, amikor számos környező település elnéptelenedett.³⁶ A Tisza-menti településhálózatot a 15 éves háború tovább bomlasztotta. Itt főként az játszott közre, hogy ezúttal a hódoltságban teleltek a török csapatok. 1593 végén a janicsárok egy része telelt Szegeden, 1594 végén pedig az ún. balszárny csapatokat küldték Szegedre, Zomborra, Bácsra.³⁷ A hódoltság pusztulását részben a tatárok számlájára írhatjuk. Gyűjtogatósaikról, rablásaikról mind a *Fugger Zeitung*, mind pedig Vratislav megemlékezik.³⁸ Végezetül megjegyzendő, hogy aligha lehet véletlen az, hogy a fejlettebb, háborúktól megkímélt települési struktúrához szokott angol megfigyelő látta leginkább lehangoló, romos tájnak a Tisza-vidéket, míg többi tudósításunk több említésre méltó állomáshelyről, lakott településről emlékezett meg.

³⁶ Összefoglalóan ld. SZÁNTÓ I.: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk. Bp. 1985. 77–95.

³⁷ TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK III. 207, 232; ld. még Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. KRISTÓ GY. Szeged, 1983. 664–665 (a vonatkozó részt SZAKÁLY F. írta).

³⁸ KLARWILL, 202; VRATISLAV, 243–245.

SOME REMARKS ON THE ROUTE OF THE OTTOMAN ARMY IN 1596

The study deals with the most important campaign — led by Sultan Mehmed III — of the so-called „Fifteen Years' War” or „Long War” (1593—1606) between the Ottoman and Habsburg Empires from a special point of view. The author of the article analyzes the march of the Ottoman army in Hungary with the help of contemporary sources; Turkish (chronicles of Pecevi and Kjatib Celebi), English (Barton's letters and Glover's memoirs), „Imperial” (memoirs of the prisoners in the Ottoman camp) and Hungarian (Istvánffy etc.) descriptions, works. The Sultan set out from Istanbul on June 20th, 1596, and arrived in Belgrade on August 9th. Including Belgrade the Ottoman troops stopped at five Hungarian settlements and towns: Belgrade (Aug. 9—20.), Szalankemen (cca. Aug. 24.), Petervarad (cca. Aug. 25—30.), Szeged (Sept. 6—9.) and Szolnok (cca. Sept. 15—16.). They reached their final destination, the fort of Eger (Sept. 20—21.), which they occupied after 3 weeks' siege (Oct. 13.), then they defeated the allied Imperial and Transylvanian army in the battle of Mezökeresztes (Oct. 26.). The Ottoman army — generally using the route along the River Danube — chose this time a different, unusual way going along the River Tisza (from Szeged to Szolnok), but the administration of food and supplies caused no great problem. Due to former wintering and Tartar raids a lot of settlements perished in this region, recorded mainly by the English eyewitnesses, who were rather shocked by the decay.